

הערכת מסעות בני נוער לפולין

בשנת 2009

השפעות קוגניטיביות, ערכיות ורגשיות

תקציר וסיכום

הדוח המלא נמצא באתר ראמ"ה:

<http://rama.education.gov.il>

תחת הלשונית

"מחקרים והערכת פרויקטים"

מאי 2011

אייר תשע"א

ראמ"ה: מדידה בשירות הלמידה

קריית הממשלה, דרך מנחם בגין 125, תל-אביב 61071 • טל': 03-7632883, פקס: 03-7632889

דוא"ל: rama@education.gov.il • אתר: <http://rama.education.gov.il>

ראמ"ה - עיבוד נתונים וכתובת דוח

ד"ר חגית גליקמן

ד"ר טל רז

ד"ר טל פרימן*

נורית ליפשטט

נתנאל גולדשמידט

ד"ר מינה צמח*

המרכז האוניברסיטאי אריאל – הבנייה תיאורטית ומתודולוגית, כתיבת שאלונים, דגימה ואיסוף

נתונים

ד"ר ניצה דוידוביץ'

ד"ר גבי ליברמן

ד"ר רותי לוסטיג

פרופ' נח מילגרם

פרופ' דן סואן

* מאגר מומחים - ראמ"ה

פתח דבר

השואה שפקדה את הקהילות היהודיות באירופה ובצפון אפריקה במהלך מלחמת העולם השנייה הייתה האירוע הקיצוני והחמור ביותר של השמדת עם בתולדות האנושות בכלל והעם היהודי בפרט. ההשמדה השיטתית של הקהילות היהודיות, שנפסקה עם תבוסתה של גרמניה הנאצית בשנת 1945, הייתה הרקע להקמתה של מדינת ישראל בשנת 1948. בשנותיה הראשונות של המדינה היה העיסוק בזיכרון השואה מועט, אך במרוצת השנים, בעקבות שינויים שהתחוללו בחברה הישראלית, הלך וגבר העיסוק הציבורי והתקשורתי בנושא, וגם במערכת החינוך התחזקה התפיסה בדבר החשיבות החינוכית שבהוראת השואה ובהנחלת זיכרון השואה.

בשנת 1979 הוחלט במשרד החינוך בפעם הראשונה לכלול את הוראת השואה בתכנית הלימודים בחינוך העל-יסודי, במסגרת לימודי ההיסטוריה. בשנת 1988 החליט יצחק נבון, שר החינוך והתרבות דאז, על הוצאת משלחות של בני נוער לאתרי מחנות ההשמדה בפולין מטעם משרד החינוך, וזאת כדי לחדד בקרבם את ההבנה בדבר חשיבות קיומה של מדינת ישראל ולחזק את תחושת השתייכותם אליה. מאז ועד היום יוצאות משלחות בני נוער לפולין מטעם משרד החינוך, ומשתתפים בהן תלמידי כיתות י"א-י"ב שבחרים לצאת. המסע לפולין הוא חוויה לימודית ייחודית הנמשכת כשמונה ימים, ובהם התלמידים מבקרים באתרי מחנות ההשמדה, במרכזים יהודיים לשעבר ובאתרי תיירות בפולין. המסע נחשב שיא של תהליך חינוכי מתמשך, שתחילתו בהכנה לקראתו וסיומו בעיבוד חינוכי של חוויות המסע ובשיתוף חברי הקהילה. מטרת-העל של המסע היא "לחזק את שייכותם של התלמידים לעם ישראל ואת זיקתם למורשתו ולדורותיו" (חוזר מנכ"ל תשס"ה/4(ב)).

בשנת 2008 פנה מינהל חברה ונוער במשרד החינוך לרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) בבקשה לערוך מחקר הערכה בנושא יציאתן של משלחות בני נוער לפולין. המחקר נועד לבחון אם, ובאיזו מידה, מסעות בני הנוער לפולין משיגים את מטרותיהם, כפי שהוגדרו על ידי משרד החינוך, מבחינה קוגניטיבית, ערכית ורגשית. הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) ערכה את המחקר בשנת 2009 בשיתוף המרכז האוניברסיטאי אריאל. דוח זה מתמקד בהשפעות המסע בראי הממצאים שהתקבלו מתוך שאלונים שהועברו בקרב מדגם ארצי מייצג של תלמידי כיתות י"א, ומתוך ראיונות עם מנהלים, מורים ובעלי תפקידים אחרים.

ממצאי המחקר הנוכחי מעלים, בין השאר, כי המסע לפולין משיג חלק ממטרותיו, כפי שהוגדרו בחוזר מנכ"ל. התלמידים דיווחו עם שובם כי המסע הוסיף להם ידע והבנה בנושא השואה. הוא אפשר להם לחוש הזדהות רגשית עם העם היהודי וגאווה לאומית על עצם היותם ישראלים, להבין את חשיבותה של ארץ ישראל עבור העם היהודי, ולראות במו עיניהם שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה. חלה עלייה בדיווחי תלמידים על רגשות של גאווה לאומית וניצחון וירידה קלה ברגשות שנאה ותבוסה.

לצד היתרונות של המסע העלו ממצאי המחקר גם מספר קשיים הכרוכים בו. ראשית, בתי הספר שהוציאו משלחות לפולין משתייכים לרקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר, בהשוואה לבתי הספר האחרים. יתרה מזו: התלמידים שיצאו למסע מתאפיינים ברקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר מזה של חבריהם בבית הספר שלא יצאו למסע. מקרב התלמידים שלא יצאו למסע, יותר ממחצית דיווחו כי לא יצאו בשל העלות הכספית הגבוהה. כלומר, יש תלמידים המעוניינים לצאת למסע לפולין, אך הדבר נבצר מהם בשל עלותו. המחקר מעלה גם כי התלמידים שאינם יוצאים למסע אינם משתתפים כמעט בתהליך ההכנה לקראתו בבית הספר.

אני מבקשת להודות בזה לכל התלמידים, המורים, המנהלים ובעלי התפקידים שהשתתפו במחקר. תודה מיוחדת שלוחה לצוות המחקר המקצועי והמסור של ראמ"ה.

כולי תקווה כי הקוראים יפיקו תועלת מהדוח וממצאיו.

פרופ' מיכל בלר
מנכ"לית ראמ"ה

תקציר הדוח

תקציר

השואה שפקדה את הקהילות היהודיות באירופה ובצפון אפריקה במהלך מלחמת העולם השנייה הייתה אירוע השמדת העם הקיצוני והחמור ביותר בתולדות האנושות בכלל והעם היהודי בפרט. ההשמדה השיטתית של הקהילות היהודיות, שנפסקה עם תבוסתה של גרמניה הנאצית, הייתה הרקע להקמתה של מדינת ישראל. בשנותיה הראשונות של המדינה הייתה מגמה של התמקדות בהווה ובבניית המדינה החדשה וניסיון להדחיק ולשכוח את הגולה על כל מאפייניה, והעיסוק בזיכרון השואה היה אפוא מועט למדי. החל משנות השישים של המאה העשרים, לנוכח שינויים שחלו בחברה הישראלית הצעירה ובעקבות משפט אייכמן הלך וגבר העיסוק הציבורי והתקשורתי בזכר השואה, וגם במערכת החינוך התחזקה התפיסה בדבר החשיבות החינוכית שבהוראת השואה ובהנחלת זיכרון השואה.

בשנת 1979 הוחלט במשרד החינוך בפעם הראשונה להכניס את הוראת השואה לתכנית הלימודים בחינוך העל-יסודי. בשנת 1983, עם ציון 40 שנים למרד גטו ורשה, החלו מסעות בני נוער לפולין מטעם התנועות הקיבוציות, כדי להתוודע למאורעות השואה ולשמר את זיכרון השואה. בשנת 1988 החליט יצחק נבון, שר החינוך והתרבות דאז, על הוצאת משלחות בני נוער לאתרי מחנות ההשמדה בפולין מטעם משרד החינוך, וזאת כדי לחדד בקרבם את ההבנה בדבר חשיבות קיומה של מדינת ישראל ולחזק את תחושת השתייכותם אליה. מאז ועד היום יוצאות משלחות בני נוער לפולין מטעם משרד החינוך. מטרת המסע לפולין הלכו והתגבשו עם השנים. החוזר העדכני ביותר בנושא זה הוא חוזר מנכ"ל תשס"ה/4(ב), ובו נקבעות מטרות המסע ודרכי הפעלתו. מטרת-העל של המסע לפולין נותרה בעינה לאורך השנים, והיא *"לחזק את שייכותם של התלמידים לעם ישראל ואת זיקתם למורשתו ולדורותיו"* (חוזר מנכ"ל תשס"ה/4(ב)). החוזר פורט מטרת-על זו לשמונה מטרות המערבות היבטים של הזדהות ערכית ורגשית ורכישת ידע בהקשרים שונים. מטרות אלו, ומטרה נוספת שהגדיר משרד החינוך, סווגו לצורך המחקר הנוכחי לחמישה תחומי השפעה: הראשון נוגע להשפעה ערכית ורגשית, וארבעת האחרים - להשפעות קוגניטיביות של רכישת ידע והבנה, כפי שיפורט להלן¹:

א. הזדהות ערכית ורגשית עם העם היהודי ועם מדינת ישראל

תחום ההשפעה זה כולל תחושת הזדהות עם גורל העם היהודי ומדינת ישראל, וחיזוק המחויבות לעם ולמדינה. המטרות הקשורות לתחום זה מתוך חוזר המנכ"ל הן:

- *"לחזק את שייכותם של התלמידים לעם ישראל ואת זיקתם למורשתו ולדורותיו"* (מטרת-העל לפי החוזר).
- *"לחוש ולנסות להשיג את משמעותם, את עומקם ואת היקפם של החורבן והאבדן של היהודים שנרצחו ושל היהדות שנעקרה"* (סעיף ב').

---

¹ חשוב להדגיש כי קיימת חפיפה בין התחומים וכי החוזר כולל מטרות המכילות מספר היבטים ועשויות להתאים ליותר מתחום אחד.

- "לחזק את הקשר של הצעירים הישראלים עם עברם הקיבוצי-היהודי, להעמיק את הזדהותם עם גורלו של העם היהודי ולחזק את ההרגשה ואת ההכרה בדבר המחויבות האישית להמשכיות החיים היהודיים ולקיומה הריבוני של מדינת ישראל" (סעיף ה').

ב. רכישת ידע בהקשר של זהות לאומית

תחום השפעה זה כולל למידה והבנה של נושא השואה בהקשר לאומי של העם היהודי ומדינת ישראל. להלן המטרות, כפי שהן מנוסחות בחוזר המנכ"ל:

- "לעמוד על יסודותיו של המשטר הטוטליטרי שבמסגרתו הכריזה גרמניה הנאצית מלחמת השמד נגד העם היהודי ורצחה שליש מבני עמנו ולהפיק מכך... את הלקח הלאומי של הצורך במדינה יהודית ריבונית..." (מתוך סעיף ג').
- "להכיר ולהעריך את מלוא המשמעות של עמידתם האמיצה ומאבקם חסר התנאים והסיכויים של היהודים שיצאו להילחם בצורך ובכוונותיו הזדוניות" (סעיף ד').

ג. רכישת ידע והיכרות עם הקהילה היהודית לאורך ההיסטוריה

תחום השפעה זה מתייחס להיכרות עם עושר החיים היהודים בפולין טרם השואה. להלן המטרות המפורטות בחוזר המנכ"ל:

- "להכיר את עושרם הרוחני והתרבותי ואת מלוא היקפם וחיוניותם של החיים היהודיים בפולין לפני מלחמת העולם השנייה על ידי ביקור באתרים ומפגש עם השרידים של החיים היהודיים הפזורים ברחבי פולין" (סעיף א').
- "להכיר ולהבין את מורכבות היחסים בין היהודים לפולנים לאורך ההיסטוריה המשותפת של שני העמים, על הצדדים החיוביים והשליליים שלהם, ולהבין את תולדות יהודי פולין ומורשתם גם על רקע ההיסטוריה והתרבות הפולנית" (סעיף ו').
- "לאפשר לבני הנוער לפעול הלכה למעשה לשיקום, לשיפוץ, לניקוי ולשימור אתרים ושרידים יהודיים הפזורים ברחבי פולין" (סעיף ח').

ד. רכישת ידע בהקשר אוניברסלי

תחום השפעה זה עוסק בלמידה ובהבנה של נושא השואה בהקשר אוניברסלי כללי, מעבר להתייחסות לעם היהודי. הדגש בתחום זה הוא על הנחלת עמדות דמוקרטיות וקנייני מוסר לתלמידים. המטרות לפי חוזר המנכ"ל הן:

- "להכיר את עיקרי האידיאולוגיה הנאצית, לעמוד על המניעים ועל הנסיבות שהביאו לעלייתה ולמעשים של אכזריות ובהמיות שלא היו כמותם בהיסטוריה האנושית; לעמוד על יסודותיו של המשטר הטוטליטרי... ולהפיק מכך... את הלקח האוניברסלי של החובה לשמור ולהגן על הדמוקרטיה ולהיאבק נגד כל צורה של גזענות" (מתוך סעיף ג').
- "להביא לליבון ולבירור מחודש של מושגים, של הנחות יסוד ושל דפוסי חשיבה הקשורים בתולדות ישראל, בהתנהגות היהודית בשואה, בערכי הציונות, ביחסים של יהודים ולא יהודים ובקנייני המוסר וההומניזם" (סעיף ז').

ה. רכישת ידע-על והיכרות עם פולין כיום

בעת האחרונה משרד החינוך מבקש להביא לידי שיפור יחסם של בני הנוער הישראלים כלפי העם

הפולני, באמצעות תכנית "מפגשים" שיזם משרד החינוך לפני מספר שנים. התכנית שמה דגש על קיום מפגשים בין בני נוער ישראלים ופולנים במסגרת המסע לפולין, וזאת כדי ליצור קשרים הדדיים בין שני העמים ולהפריך סטריאוטיפים הדדיים. להלן המטרות לפי תכנית "מפגשים":

"מפגשים של נוער בפולין במטרה ליצור היכרות בין בני הנוער, יצירת קשרים אישיים ובית-ספריים, התמודדות עם הסטריאוטיפים ההדדיים הקיימים בין בני הנוער ודיאלוג לבירור סוגיות ביחסי יהודים-פולנים"².

בחוזר המנכ"ל מתואר המסע לפולין כ**שיאו של תהליך חינוכי-לימודי** - "את אחיי אנוכי מבקש" - הנמשך לאורך זמן ומתבצע בארבעה שלבים:

שלב א': הכנת התלמידים והמלווים לקראת היציאה למסע - תהליך שאמור להתפרס על פני כחמישה חודשים לפני הנסיעה לפולין ולכלול כארבעים שעות לימוד.

שלב ב': המסע בפולין - משך המסע שמונה ימים לכל הפחות, וחובה לכלול בו השתתפות בטקסים במחנות ההשמדה ובאתרים המומלצים.

שלב ג': עיבוד חינוכי של החוויות הרגשיות והלימודיות בעת המסע ואחריו - תהליך שאמור להימשך לאורך זמן, הן במישור הקוגניטיבי והן במישור הרגשי.

שלב ד': שיתוף חברי הקהילה בחוויות ובהרהורים בעקבות המסע.

מינהל חברה ונוער הוא הגוף המפקח על המסעות מטעם משרד החינוך (בסיוע מינהלת פולין). למסע יכולים לצאת תלמידי כיתות י"א-י"ב שבוחרים להצטרף לסיור, מתעניינים בנושא ומתאימים מבחינה חברתית להשתתף במסע. לפי נתונים של מינהל חברה ונוער, בשנים תשס"ו-תש"ע יצאו לפולין כ-114,000 תלמידים. יש שני סוגים של משלחות לפולין: משלחות ממלכתיות היוצאות מטעם משרד החינוך, ומשלחות עצמאיות המאורגנות על-ידי בתי הספר בעידוד משרד החינוך. כ-90% מהמשלחות הן עצמאיות (בית-ספריות). נכון לשנת 2011, העלות לתלמיד היא כ-6,000 ש"ח.

בשנים האחרונות עלתה על סדר היום הציבורי סוגיית המסע לפולין. יש התומכים ביציאתם של בני נוער לאתרי ההשמדה בפולין, ומנגד נשמעת ביקורת מפי מי שאינם מצדדים במסע. בקרב התומכים יש המצדדים בהמשך היציאה למסע במתכונתו הנוכחית, ויש המבקשים להנהיג שינויים במתכונתו. סקירת הספרות המקצועית העוסקת במסע לפולין מעלה ממצאים לכאן ולכאן: מחד גיסא עלו ממצאים המאששים את תרומת המסע לתלמידים, וזאת בעיקר בהרחבת הידע החינוכי והבנת נושא השואה, יצירת חוויה רגשית משמעותית וחיזוק המחויבות לזיכרון השואה. מאידך גיסא התקבלו ממצאים שאינם מאששים את תרומת המסע לזהות היהודית והישראלית של משתתפיו. נמצא כי המסע עלול להגביר את השנאה כלפי העם הפולני, וכן התקבלו נתונים תיאוריים המלמדים כי היציאה למסע נבצרת מתלמידים שידם אינם משגת.

בשנת 2008 פנה מינהל חברה ונוער במשרד החינוך לרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) בבקשה לערוך מחקר הערכה בנושא משלחות בני נוער לפולין. מטרת המחקר הייתה לבחון אם, ובאיזו מידה, מסעות בני הנוער לפולין משיגים את מטרותיהם, כפי שהוגדרו על ידי משרד החינוך,

² דף מידע של מנהל חברה ונוער, משרד החינוך, מאי 2009.

מבחינה קוגניטיבית, ערכית ורגשית. הממצאים שלהלן מבוססים על נתונים שנאספו בקרב מדגם ארצי של תלמידי כיתות י"א (שאלונים שמילאו תלמידי כיתות י"א שיצאו למסע בשנת 2009, ותלמידים שלא יצאו למסע הלומדים בבתי ספר שנדגמו במסגרת המחקר הנוכחי - 55 בתי ספר שהוציאו תלמידים למסע בשנת 2009 ו-39 בתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע בשנים 2007-2009)³. איסוף הנתונים נעשה בשתי נקודות זמן: פעימה I: לפני המסע; פעימה II: מיד לאחר המסע⁴.

בעת בחינת הממצאים שלהלן חשוב להביא בחשבון את הדגשים הבאים בנוגע למגבלות המחקר: המחקר מתמקד במשלחות שיצאו לפולין בשנת 2009; נכללת בו נקודת מבטם של התלמידים בלבד; כל הממצאים מבוססים על דיווחי תלמידים בשאלונים, ולכן חשובים להטיות (כגון רצייה חברתית); השפעות המסע נבדקו באמצעות השוואת תשובות התלמידים בשתי פעימות זמן: לפני היציאה למסע ומיד לאחר השיבה ממנו. עקב זאת לא התאפשר לבדוק את השפעות המסע לאורך זמן, לבודד ולבחון בנפרד את שלביו (ההכנה למסע, המסע עצמו, השיבה מהמסע ושיתוף חברי הקהילה) או לבדוק את שהתרחש במהלך המסע בזמן אמת.

בדוח חמישה פרקים: הפרק הראשון מתאר את המאפיינים המבחינים בין בתי ספר שהוציאו תלמידים למסע לבין בתי ספר שלא עשו כן, ואת המאפיינים המבחינים בין התלמידים שיצאו למסע לבין תלמידים שלא יצאו (בהתבסס על בתי הספר שנדגמו למחקר). הפרק השני מתמקד בעמדות התלמידים לקראת המסע. הפרק השלישי מתאר היבטים של המסע עצמו, והפרק הרביעי בוחן את השפעות המסע לנוכח המטרות שהוגדרו על-ידי משרד החינוך. הפרק החמישי דן בהשלכות המסע בעיני התומכים ובעיני המבקרים שמנגד, בראי דיווחי התלמידים במחקר ההערכה הנוכחי. עיקרי הממצאים בדוח יוצגו להלן בהתאם לשאלות ההערכה של המחקר.

פרק I - מאפייני רקע של בתי הספר ושל התלמידים היוצאים למסע

מהם המאפיינים הסוציודמוגרפיים של בתי הספר שהוציאו תלמידים למסע, לעומת בתי הספר שלא הוציאו?

314 בתי הספר שהוציאו תלמידים למסע בשנת המחקר (2009), בהשוואה ל-214 בתי הספר שלא הוציאו תלמידים למסע בשנת המחקר ובשנתיים שקדמו לה (כלומר בשנים 2007-2009), מאופיינים בשיעור גבוה יותר של השתייכות לפיקוח הממלכתי (75% מבתי הספר שהוציאו תלמידים למסע משתייכים לפיקוח הממלכתי, לעומת 47% מבתי הספר שלא הוציאו למסע). כמו כן, שיעור גבוה יותר של בתי ספר בפיקוח הממלכתי מוציאים תלמידים למסע, בהשוואה לבתי ספר בפיקוח הממלכתי-דתי (כ-75% לעומת 50%, בהתאמה); בתי הספר שמוציאים תלמידים למסע הם בעלי רקע חברתי-

³ הממצאים מבוססים על דיווחיהם של 2,506 תלמידים בבתי ספר שהוציאו תלמידים למסע, אשר השיבו על שאלונים בשתי פעימות הזמן: לפני היציאה למסע ומיד לאחר השיבה ממנו; מתוכם יצאו למסע 1,329 תלמידים, ו-1,177 לא יצאו. גם התלמידים שלא יצאו למסע השיבו על השאלונים במקביל באותן פעימות זמן. כמו כן נערכה השוואה מול דיווחיהם של 1,174 תלמידים בבתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע, אשר השיבו על השאלון בפרק הזמן שלפני היציאה למסע.

⁴ מערך המחקר כלל גם איסוף נתונים בפעימה III - כחצי שנה עד שנה לאחר המסע, אולם בשל שיעורי השבה נמוכים ביותר (9%-25%) לא עובדו נתונים אלו.

כלכלי מבוסס יותר (ממוצע מדד טיפוח⁵ 4.68 לעומת 6.38, בהתאמה) והם גדולים יותר (מספר הכיתות בשכבת י"א בבתי ספר אלו גדול יותר, בהשוואה לבתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע: מספר כיתות ממוצע 5.78 לעומת 2.29, בהתאמה). לא נמצאו הבדלים של ממש בהשתייכות למחוזות משרד החינוך.

מהם המאפיינים האישיים והמשפחתיים של תלמידים שיצאו למסע לעומת תלמידים שלא יצאו - בקרב בתי הספר שהוציאו תלמידים למסע?

בבתי הספר שהוציאו תלמידים למסע ושנדגמו במחקר הנוכחי, כשליש (36%) מהתלמידים יצאו בפועל למסע. שיעור גבוה יותר של תלמידים בבתי הספר בפיקוח הממלכתי במדגם יצאו למסע, בהשוואה לשיעור היוצאים בבתי ספר בפיקוח הממלכתי-דתי (37% לעומת 31%, בהתאמה).

מהשוואת מאפייני התלמידים בבתי ספר שהוציאו תלמידים למסע עולה כי התלמידים שיצאו, לעומת חבריהם שלא יצאו, מתאפיינים בשיעור גבוה יותר של בעלי רקע חברתי-כלכלי מבוסס (ממוצע מדד טיפוח אישי 3.05 לעומת 4.70, בהתאמה). הפער החברתי-כלכלי בין שתי הקבוצות גדול יותר בבתי ספר בפיקוח הממלכתי-דתי, בהשוואה לבתי ספר בפיקוח הממלכתי; בשיעור גבוה יותר של בנות (63% לעומת 50%, בהתאמה⁶); בשיעור גבוה יותר של תלמידים המדווחים כי יש להם קשר משפחתי לשואה (55% לעומת 32%, בהתאמה), ובשיעור גבוה יותר של משתתפים בפעילות חברתית והתנדבותית (41% לעומת 28%, בהתאמה).

מהם המאפיינים האישיים והמשפחתיים של תלמידים שהיו מעוניינים לצאת למסע, אילו יכלו, בהשוואה לתלמידים שאינם מעוניינים לצאת - בבתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע?

בבתי הספר שלא הוציאו תלמידים למסע ושנדגמו במחקר הנוכחי, כמחצית (48%) מהתלמידים דיווחו כי היו מעוניינים לצאת למסע אילו הייתה אפשרות כזו בבית ספרם. שיעור גבוה יותר של תלמידים בבתי ספר בפיקוח הממלכתי, בהשוואה לבתי ספר בפיקוח הממלכתי-דתי, דיווחו כי היו מעוניינים לצאת למסע.

מהשוואת מאפייני התלמידים בבתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע עולה כי שיעור גבוה יותר מהתלמידים שהביעו עניין לצאת למסע הן בנות (53% מהתלמידים שהיו מעוניינים לצאת לעומת 39% מקרב המתלבטים ו-36% מקרב מי שלא היו מעוניינים לצאת). בבתי ספר שלא הוציאו למסע לא נרשמו הבדלים של ממש במאפיינים הבאים: רקע חברתי-כלכלי; דיווחי תלמידים על פעילות חברתית והתנדבותית; דיווחי תלמידים על קשר משפחתי לשואה. נזכיר כי בבתי ספר שהוציאו למסע נרשמו הבדלים בשלושת המשתנים הללו: תלמידים שיצאו למסע, בהשוואה לחבריהם שלא יצאו, מתאפיינים ברקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר ובשיעור גבוה יותר של דיווחים על פעילות חברתית והתנדבותית ועל קשר משפחתי לשואה.

⁵ הנתונים מבוססים על מדד טיפוח שטראוס, שערכיו נעים בטווח [1,10]. ככל שערך מדד זה נמוך יותר, כך הרקע החברתי-כלכלי מבוסס יותר.
⁶ יש לציין כי בקרב כלל התלמידים בבתי הספר שהוציאו תלמידים למסע במדגם יש שיעור גבוה יותר של בנות, בהשוואה לבנים (56% בנות).

פרק II - לקראת המסע

מה מניעיהם של התלמידים לצאת למסע ומהן הסיבות שלא לצאת?

רובם המכריע של התלמידים שיצאו למסע (כ-90%) ציינו כי בחרו לצאת בשל מניעים ערכיים ("המסע חשוב לי כאדם או כיהודי וישראלי"). כשני שלישים מהתלמידים (66%) ציינו כי יצאו למסע עקב צורך שלהם להתמודד עם השואה מבחינה רגשית (בנות ציינו מניע זה יותר מבנים, ותלמידים שיש להם קשר משפחתי לשואה ציינו אותו יותר מתלמידים שלא דיווחו על קשר כזה). רוב התלמידים דיווחו כי הושפעו מעידוד מצד בני משפחתם (76%) או ציינו כי רצו לצאת למסע משום שחבריהם יצאו אליו (69%). לעומת זאת, פחות ממחצית התלמידים (43%) הושפעו ממחנך/ת הכיתה שלהם. רק כעשירית (11%) ציינו כי המסע הוא עבורם הזדמנות לצאת לחו"ל.

מקרב התלמידים שלא יצאו למסע, יותר ממחצית (54%) נימקו זאת בעלותו הכספית הגבוהה (ללא הבדל גדול בין בתי הספר מבחינת רקע כלכלי-חברתי). מקרב התלמידים שדיווחו כי לא יצאו למסע מהסיבה הכלכלית, כ-60% ציינו סיבה זו בלבד. כרבע (25%) דיווחו כי לא יצאו מחשש שהמסע יהיה קשה להם מבחינה רגשית (בנות ציינו סיבה זו יותר מבנים). מיעוט התלמידים (6%) ציינו סיבות כמו התנגדות מצד בני משפחתם או כוונה לצאת למסע בנושא השואה בגבולות הארץ.

מהן מטרות המסע בעיני התלמידים שיצאו?

רוב התלמידים שיצאו למסע מציינים לקראת יציאתם כי למסע מטרות ערכיות, רגשיות וקוגניטיביות. רובם של התלמידים (יותר מ-80%) רוצים להתמודד באמצעות המסע לפולין עם זיכרון השואה ולהזדהות עם גורל העם היהודי. כמו כן, רוב התלמידים מעוניינים לרכוש ידע בנושא השואה: 88% רוצים להבין את ההיקף והמשמעות של החורבן והאובדן לעם ישראל, ו-77% מעוניינים ללמוד על האסון שהביאו הנאצים על עמי אירופה. עם זאת, רק כמחצית מהתלמידים רוצים ללמוד במסע על הקהילה היהודית לאורך ההיסטוריה טרם השואה, ורק כשליש (36%) רוצים להכיר יותר את פולין של היום.

נמצאו הבדלים במטרות המסע הנתפסות לפי מגדר וסוג פיקוח: בנות, יותר מבנים, מדגישות רצון להזדהות רגשית וכן לרכוש ידע ולהכיר את פולין של היום. לדוגמה, שיעור גבוה יותר של בנות, בהשוואה לבנים, ציינו את רצונן לייצג את מדינת ישראל בפולין (86% לעומת 77%, בהתאמה) ולהכיר את פולין של היום (40% לעומת 30%, בהתאמה).

תלמידים בבתי ספר בפיקוח הממלכתי-דתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי, מדגישים יותר מטרות בעלות זיקה ליהדות. לדוגמה, רצון להזדהות עם גורל העם היהודי (90% לעומת 80%, בהתאמה) ולהכיר את העושר הרוחני והתרבותי של הקהילה היהודית בפולין לפני השואה (61% לעומת 52%, בהתאמה). מאידך, שיעור נמוך יותר של תלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי, ציינו את רצונם להכיר את פולין של היום (21% לעומת 39%, בהתאמה).

מה מידת המסוגלות הנתפסת של התלמידים להתמודד עם המסע, ומהם מקורות התמיכה לכך?

מקרב התלמידים שיצאו למסע, רובם (82%) חשים לקראת יציאתם כי יש להם כוחות פנימיים

מספיקים להתמודד עם המסע, אולם שיעור נמוך יותר - כשני שלישים (65%) - סבורים כי במהלך המסע יצליחו לעמוד במראות הקשים. רוב התלמידים מרגישים שיש להם תמיכה מספקת מבני משפחתם (85%) או מחבריהם (83%) על מנת שיוכלו להתמודד עם המסע לפולין. שיעור נמוך הרבה יותר (57% מהתלמידים) חשים כי התמיכה שהם מקבלים מצוות בית הספר מספיקה לצורך התמודדות עם המסע.

השוואת המסוגלות הנתפסת ומקורות התמיכה השונים, לפי משתני רקע, העלתה הבדלים לפי מגדר וסוג פיקוח. ראשית, נמצא הבדל מגדרי: הבנות חשות פחות מסוגלות אישית להתמודד עם המסע, בהשוואה לבנים: שיעור נמוך יותר של בנות, בהשוואה לבנים, מאמינות כי יש להן מספיק כוחות פנימיים להתמודד עם המסע (79% לעומת 87%) וכי יצליחו לעמוד במראות קשים (57% לעומת 79%, בהתאמה). עם זאת הן חשות, יותר מהבנים, כי יש להן מקורות תמיכה חיצוניים של בני משפחה (87% לעומת 80%, בהתאמה) או חברים (87% לעומת 77%, בהתאמה).

שנית, נרשם הבדל לפי סוג פיקוח: תלמידים בבתי ספר בפיקוח הממלכתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי-דתי, הדגישו יותר את החינוך למשמעת ואת כללי ההתנהגות. שיעור גבוה יותר של תלמידים בבתי ספר בפיקוח הממלכתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי-דתי, סבורים כי יתמודדו עם קשיי המסע בעזרת החינוך למשמעת שקיבלו בבית (74% לעומת 65%, בהתאמה) או בעזרת כללי ההתנהגות הנהוגים בבית ספרם (47% לעומת 40%, בהתאמה).

באיזו מידה בעלי התפקידים השונים שותפים לתהליך ההכנה למסע בבית הספר?

77% מהתלמידים שיצאו למסע ציינו כי למדו על השואה באמצעות פעילות ההכנה למסע. רוב התלמידים שיצאו למסע (70%) ציינו את מעורבות חבריהם בתהליך ההכנה; כשני שלישים ציינו את המעורבות של מנהל/ת המשלחת (66%) והמורה המלווה (64%), ומעט יותר ממחצית (56%) ציינו את מעורבותו של מדריך המסע. רק כשליש מהתלמידים (34%) ציינו את המעורבות של יועצ/ת בית הספר.

מתי נערכות פעילויות ההכנה למסע, ומה מידת השיתוף של תלמידים שאינם יוצאים למסע?

מקרב התלמידים שיצאו למסע, יותר ממחצית (58%) דיווחו כי פעילויות ההכנה למסע נערכות גם במהלך הלימודים וגם לאחר שעות הלימודים, ויותר משליש (37%) דיווחו כי הפעילויות נערכות לאחר שעות הלימודים. רק 4% מהתלמידים דיווחו כי הפעילויות נערכות במהלך הלימודים בלבד.

מדיווחי התלמידים בבתי הספר שמוציאים למסע מסתמן כי התלמידים שלא יוצאים אינם משתתפים כמעט בפעילויות ההכנה למסע בבית הספר: כמחצית מהתלמידים שיצאו למסע דיווחו כי לא נערכה פעילות משותפת עם חבריהם שלא יצאו, וכשליש מהתלמידים שיצאו למסע דיווחו כי מקצת פעילויות ההכנה היו משותפות.

פרק III - מהלך המסע

מה מידת החשיבות שהתלמידים מייחסים למרכיבים השונים במסע?

רוב התלמידים שיצאו למסע מייחסים, עם שובם ארצה, חשיבות רבה לכל מאפייני המסע הנוגעים ללמידה חווייתית ולרכישת ידע על נושא השואה, ובהם לימוד נושא השואה (92% ציינו זאת), ההדרכות לאורך המסלול (92%), השתתפותם בתפקידים במסע (85%) וטקסים הנערכים במהלך המסע (83%). רוב התלמידים (84%) מציינים גם את חשיבותם של התנאים הפיזיים במסע. לעומת זאת, רק כמחצית מהתלמידים שיצאו ציינו את חשיבותן של פעילויות ההפגה, כגון: זמן פנוי (57%); פעילויות חברתיות (56%) וביקור באתרי תיירות (50%). חשוב לציין גם כי פחות ממחצית מהתלמידים (41%) מייחסים חשיבות למפגש עם בני בני נוער פולנים.

השוואה לפי מאפייני רקע העלתה כמה הבדלים. שיעור גבוה יותר של בנות, בהשוואה לבנים, ציינו את חשיבותם של המרכיבים הבאים במסע: קשר עם הצוות (86% לעומת 76%, בהתאמה); תנאים פיזיים (87% לעומת 80%, בהתאמה); ומרכיב של דיונים ושיח סביב ערכי הציונות, ערכים הומניסטיים אוניברסליים ויחסי יהודים-לא יהודים (70% לעומת 63%, בהתאמה).

כמו כן, יותר תלמידים בבתי ספר בפיקוח הממלכתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי-דתי, ציינו את חשיבותם של המרכיבים הבאים: התנאים הפיזיים במסע (85% לעומת 77%, בהתאמה); פעילויות הפגה שונות במהלך המסע, כגון שעות למנוחה (72% לעומת 49%, בהתאמה), ביקורים באתרי תיירות (54% לעומת 24%, בהתאמה); דיונים ושיח סביב ערכי הציונות, ערכים הומניסטיים אוניברסליים ויחסי יהודים-לא יהודים (69% לעומת 55%, בהתאמה); ומפגש עם בני נוער פולנים (45% לעומת 18%, בהתאמה).

בהתאם לפער, לפי סוג פיקוח, במידת החשיבות שהתלמידים מייחסים למפגש עם בני נוער פולנים, 49% מהתלמידים בפיקוח הממלכתי דיווחו כי נערכו במהלך המסע מפגשים עם בני נוער מפולין, וזאת לעומת 4% בלבד בפיקוח הממלכתי-דתי.

האם, ובאיזו מידה, התלמידים חשים כי הצליחו להתמודד עם קשיי המסע?

רוב התלמידים שיצאו למסע מדווחים עם שובם כי הצליחו לעמוד במראות קשים (84%) וחשו כי היו להם מספיק כוחות פנימיים להתמודד עם קשיי המסע (82%). כמו כן הם מדווחים כי קיבלו תמיכה מחבריהם למסע (79%) ומבני משפחתם (70%). לעומת זאת, רק מעט יותר ממחצית מהתלמידים (57%) מציינים כי תמיכתו של צוות בית הספר סייעה להם להתמודד עם קשיי המסע.

השוואה בין תשובותיהם של אותם תלמידים לפני המסע ומיד לאחריו (בפעימה הראשונה והשנייה) העלתה כי חל שינוי לטובה בתפיסת התלמידים את יכולתם להתמודד עם מראות קשים: לפני יציאתם למסע רק כשני שלישים (65%) סברו כי יצליחו לעמוד במראות הקשים, ואילו עם שובם חשו רוב התלמידים (84%) כי אכן הצליחו לעמוד בהם. העלייה בתחושה שהצליחו לעמוד במראות הקשים ניכרה יותר בקרב הבנות (מ-57% לפני המסע ל-82% עם החזרה מהמסע) בהשוואה לבנים (מ-79%

לפני המסע ל-87% עם החזרה מהמסע). לעומת זאת, בעקבות המסע לא חל שינוי של ממש בתפיסת התלמידים את חבריהם ואת בית הספר כמקורות תמיכה להתמודדות עם קשיי המסע.

מהן הערכות התלמידים לתרומתם של בעלי התפקידים השונים למסע?

רוב התלמידים שיצאו למסע (86%) מציינים עם שובם את תרומתו של המדריך בידע ובתמיכה חברתית ורגשית, ובעקבות המסע חלה עלייה גדולה בתפיסת התלמידים בכל הנוגע לתרומה זו, בהשוואה לדיווחיהם לפני היציאה למסע (מ-58% לפני המסע ל-86% לאחריו). באופן דומה, בעקבות המסע חלה עלייה בתפיסת התלמידים בנוגע לתרומת איש/אשת העדות בידע ובתמיכה (מ-42% ל-70%). לעומת תפיסת התרומה הרבה של המדריך ואיש/אשת העדות, פחות משני שלישים (60%) מהתלמידים ציינו את תרומת המורה המלווה בידע ובתמיכה במהלך המסע, ורק כמחצית מהתלמידים (47%) ציינו את תרומתו של ראש המשלחת בהקשר זה.

אשר לתרומת ההדרכות - רוב התלמידים (יותר מ-80%) מדווחים עם שובם כי המדריך/ה תרם/ה להם בהיבטים שונים, וכי ההדרכות עוררו בקרבם רגשות, מחשבות ועניין. עם זאת, שיעור התלמידים שצינו כי המדריך/ה תמך/ה בהם או בחבריהם ברגעים קשים במסע, היה נמוך בהשוואה להיבטים אחרים של ההדרכה ועמד על 60%. שיעור התלמידים שצינו כי ההדרכות כללו שיחות ודיונים היה גבוה בפיקוח הממלכתי בהשוואה לפיקוח הממלכתי-דתי (78% לעומת 63%, בהתאמה).

אשר לתרומתם של ראש המשלחת ושל המורה המלווה - רוב התלמידים ציינו את תרומת ראש המשלחת והמורה המלווה לעמידה בלוחות זמנים ולשמירה על נורמות של התנהגות נאותה, אך רק כמחציתם ציינו את תרומתם להעמקה של חומרי הלימוד במסע. ממצאים אלו עשויים ללמד כי ראש המשלחת והמורה המלווה נתפסים כתורמים בעיקר להיבטים הטכניים של המסע. עם זאת, התלמידים מייחסים למורה המלווה תפקיד של תמיכה רגשית ותרומה לדיונים, יותר מלראש המשלחת: 69% מהתלמידים ציינו את תמיכת המורה המלווה ברגעים קשים לתלמידים במהלך המסע, לעומת 58% שצינו זאת בנוגע לראש המשלחת.

פרק IV - השפעות המסע

האם ובאיזו מידה חלו שינויים מבחינה קוגניטיבית, ערכית ורגשית בקרב התלמידים שהשתתפו במסע, בהשוואה לתלמידים שלא השתתפו?

כדי להעריך את השפעות המסע ואת השינויים שחלו אצל התלמידים בעקבותיו מבחינה קוגניטיבית, ערכית ורגשית, כלל שאלון התלמידים שאלות משני סוגים: שאלות ישירות על תפיסות התלמידים בדבר השפעות המסע בהיבטים שונים (של הזדהות רגשית ורכישת ידע קוגניטיבי), ושאלות עקיפות שהתייחסו לנושאים שבהם המסע צפוי לחולל שינוי, כגון רגשות שהשוואה מעוררת, עמדות ערכיות וערכים.⁷

⁷ בשאלות הבודקות את השפעות המסע באופן ישיר נתבקשו התלמידים לדווח על מידת הסכמתם עם היגדים שנפתחו במילים: "המסע מאפשר..."; ואילו בשאלות הבודקות את ההשפעה באופן עקיף התלמידים נתבקשו לדווח על רגשותיהם ביחס לשואה ועל מידת החשיבות שהם מייחסים לעמדות ערכיות ולערכים, טרם יציאתם למסע ובשובם ממנו, והשפעות המסע נמדדו דרך השינויים שחלו בדיווחיהם.

בפרק זה יוצגו ההשפעות המיידיות של המסע לפולין, כפי שבאו לידי ביטוי בדיווחי התלמידים מיד לאחר שובם, על פי רוב בהשוואה לדיווחיהם לפני היציאה למסע. כמו כן תיערך השוואה בין התלמידים שיצאו למסע לבין שתי קבוצות התלמידים שלא יצאו. חשוב לציין כי כל הממצאים העולים מהניתוח התיאורי שלהלן נתמכים בתוצאות מודלים סטטיסטיים, והם נשארים משמעותיים גם בהחזקת משתני הרקע קבועים (מגדר, סוג פיקוח, רקע חברתי-כלכלי, פעילות חברתית וקשר משפחתי לשואה).

מהן ההשפעות הנתפסות של המסע בעיני התלמידים?

רוב התלמידים שיצאו למסע סבורים עם שובם כי למסע השפעות ערכיות, רגשיות וקוגניטיביות. רובם (87%) מציינים כי המסע מאפשר לחוש יותר הזדהות עם העבר היהודי, להחיות את הזיכרון היהודי (86%), לחוש גאווה לאומית על היותם ישראלים (85%) ולחזק את תחושת הגורל היהודי המשותף (80%). התלמידים גם מציינים כי המסע מאפשר לרכוש ידע בנושא השואה הן בהקשר של הזדהות לאומית והן בהקשר אוניברסלי: רובם ציינו כי המסע מאפשר להבין טוב יותר את חשיבותה של ארץ ישראל עבור העם היהודי (92%), את הייחודיות של תופעת השואה, שְׁכוּנָה להשמדת העם היהודי כולו (88%), ואת המשמעות של תוצאות האנטישמיות הגזענית הרצחנית (87%). שיעורים נמוכים יותר של תלמידים ציינו שהמסע מאפשר להבין את השלכותיה האוניברסליות של השואה (71%), את המשמעות של שנאה עיוורת לאחר (66%) וכן שהאנטישמיות עלולה להישנות (54%). רק פחות ממחצית התלמידים (45%) סבורים כי המסע מאפשר להכיר יותר את פולין של היום, ופחות משליש (30%) ציינו כי המסע מאפשר לפתח קשרים בין בני נוער פולנים וישראלים.

השוואה בין תשובות התלמידים שיצאו למסע, בשתי פעימות הזמן, העלתה כי במרבית ההיבטים חלה בעקבות המסע עלייה מובהקת בתפיסת התלמידים בדבר תרומתו. בשלושה היבטים נרשמה עלייה ניכרת: המסע מאפשר להבין את חשיבות קיומו של צבא ההגנה לישראל (83% אחרי המסע לעומת 74% לפניו), לראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה (83% אחרי המסע לעומת 77% לפניו) ולהיטיב לעמוד על משמעותה של שנאה עיוורת כלפי האחר (66% אחרי המסע לעומת 59% לפניו).

השוואה לפי מאפייני רקע העלתה כמה הבדלים: שיעור גבוה יותר של בנות, בהשוואה לבנים, מציינות עם שובן ארצה היבטים שונים של תרומת המסע, ובהם: להחיות יותר את הזיכרון היהודי (89% לעומת 80%, בהתאמה); לחוש גאווה לאומית על היותך ישראלי (87% לעומת 80%, בהתאמה); ולהבין את המשמעות של תוצאות האנטישמיות (90% לעומת 83%, בהתאמה).

שיעור גבוה יותר של תלמידים בבתי ספר בפיקוח הממלכתי-דתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי, ציינו כי המסע מאפשר להבין את חשיבותו של צבא ההגנה לישראל (89% לעומת 82%, בהתאמה) ולראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה (90% לעומת 82%, בהתאמה). לעומת זאת, שיעור נמוך יותר של תלמידים בבתי ספר בפיקוח הממלכתי-דתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי, ציינו כי המסע מאפשר להבין את ההשלכות האוניברסליות של השואה (64% לעומת 72%, בהתאמה); להכיר את פולין של היום (27% לעומת 48%, בהתאמה) ולפתח קשרים עם בני נוער פולנים (9% לעומת 34%, בהתאמה).

באיזו מידה המסע נתפס כמקור ידע לתלמידה על השואה?

הרוב המכריע של התלמידים שיצאו למסע (95%) דיווחו עם שובם כי למדו באמצעותו במידה רבה או רבה מאוד על נושא השואה. מתוכם, הרוב ציינו כי למדו על השואה באמצעות שיעורי היסטוריה (76%), ביקור במוזיאונים להנצחת השואה (72%) ועדויות ניצולים (70%), אמצעי התקשורת (70%) וסרטי קולנוע או הצגות תיאטרון בנושא השואה (68%). כ-60% מהתלמידים ציינו כי למדו על השואה באמצעות ימי עיון וסמינרים במכוני מחקר והנצחת השואה, וכן ימי עיון, סמינרים והרצאות בבית הספר. רק כ-40% מהתלמידים ציינו כי למדו על השואה באמצעות טקסים בבית הספר, סיפורים משפחתיים וקריאת ספרים.

יש לציין כי כשלושה רבעים מכלל התלמידים, בין שיצאו למסע ובין שלא יצאו, ציינו כי למדו על השואה באמצעות שיעורי היסטוריה, ללא הבדל של ממש בין מי שיצאו למסע לבין מי שלא יצאו. עם זאת, תלמידים שלא יצאו למסע, בהשוואה לחבריהם בבית הספר שיצאו, ציינו פחות מקורות ידע שבאמצעותם למדו על אודות השואה, ובהם: ביקור במוזיאונים להנצחת השואה (57% לעומת 72%, בהתאמה); עדויות ניצולים (42% לעומת 70%, בהתאמה); ימי עיון וסמינרים במכוני מחקר והנצחת השואה (34% לעומת 60%, בהתאמה); וימי עיון, סמינרים והרצאות בבית הספר (36% לעומת 58%). פערים אלו נובעים, ככל הנראה, מהעובדה שתלמידים שלא יוצאים למסע אינם משתתפים בפעילויות ההכנה לקראתו. זאת ועוד: השוואה בין דיווחי תלמידים שלא יצאו למסע, בבתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע, לבין תלמידים שלא יצאו ואשר לומדים בבתי ספר שכן הוציאו תלמידים למסע, מעלה כי הראשונים ציינו בשיעור גבוה יותר מקורות ידע המופצים או ניתנים להפצה בבית הספר (מעבר לשיעורי היסטוריה): ימי עיון, סמינרים והרצאות בבית הספר (42% לעומת 36%, בהתאמה); טקסים בבית הספר (54% לעומת 44%, בהתאמה); וסיפורים מפי ניצולים (64% לעומת 42%, בהתאמה).

מהן השפעות המסע על רגשות התלמידים ביחס לשואה?

בקרב תלמידים שיצאו למסע חלו מיד לאחריו עליה ברגשות של עוצמה ביחס לשואה, וירידה או חוסר שינוי ברגשות של חולשה ביחס לשואה⁸. בשני סוגים של רגשות עוצמה ביחס לשואה חלה עליה ניכרת: גאווה לאומית (68% אחרי המסע לעומת 57% לפניו) ותחושת ניצחון (43% אחרי המסע לעומת 27% לפניו). בשני סוגים של רגשות חולשה חלה ירידה מתונה יחסית: שנאה (49% אחרי המסע לעומת 57% לפניו) ותבוסה (23% אחרי המסע לעומת 30% לפניו). בקרב תלמידים שלא יצאו למסע ואשר לומדים בבתי ספר שמוציאים תלמידים למסע, לא נרשמו על פי רוב שינויים בדיווחי התלמידים על רגשותיהם כלפי השואה.

יש לציין כי בקרב התלמידים שיצאו למסע, בהשוואה לחבריהם בבית הספר שלא יצאו למסע, התעוררו יותר רגשות של עוצמה ביחס לשואה עוד לפני יציאתם למסע (גאווה לאומית - 57% לעומת 47%, בהתאמה; כוח - 51% לעומת 42%, בהתאמה). לא נמצאו הבדלים של ממש בדיווחי התלמידים

⁸ התלמידים התבקשו להתייחס ל-11 רגשות שונים שאפשר לסווגם לשני סוגים: רגשות עוצמה - תקווה, גאווה לאומית, כוח, אהבת האדם ותחושת ניצחון; ורגשות חולשה - שנאה, רצון לנקום חוסר אונים, תבוסה, ייאוש ובושה.

על רגשות של חולשה, למעט הרצון לנקום (42% לעומת 49%, בהתאמה). נראה כי מלכתחילה קבוצת התלמידים שבחרו לצאת למסע מתאפיינת במידה רבה יותר של רגשות עוצמה בהשוואה למי שבחרו שלא לצאת, כלומר קבוצה זו מתאפיינת ב"בחירה עצמית חיובית". תמיכה לטענה זו עולה מתשובותיהם של תלמידים בבתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע: תלמידים שהביעו רצון לצאת למסע לפולין אילו הייתה אפשרות כזו בבית ספרם, הביעו יותר רגשות עוצמה לעומת חבריהם שהתלבטו או הביעו חוסר רצון לצאת למסע (למשל, גאווה לאומית: 59% לעומת 49%, בהתאמה).

כדי לבחון את השפעת המסע על רגשות התלמידים ביחס לשואה לפי משתני רקע, נבדקו תחילה הבדלים ברגשות לפני היציאה למסע, ואחר כך נבדקו הבדלים במידת השינוי ובכיוונו.

בחינה של רגשות התלמידים לפני היציאה למסע לפי משתני רקע העלתה כי בקרב התלמידים שיצאו למסע, שיעור גבוה יותר של בנות, בהשוואה לבנים, הביעו את כל רגשות העוצמה שנבדקו (למשל, אהבת האדם: 50% לעומת 39%, בהתאמה), ושיעור נמוך יותר הביעו רגשות חולשה של שנאה, רצון לנקום ותבוסה. כמו כן, השוואה לפי סוג פיקוח העלתה כי תלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי, הביעו יותר רגשות עוצמה של גאווה לאומית (68% לעומת 55%, בהתאמה), אהבת האדם (50% לעומת 40%, בהתאמה) ותחושת ניצחון (35% לעומת 29%, בהתאמה), אך גם יותר שנאה (63% לעומת 56%, בהתאמה) ורצון לנקום (58% לעומת 40%, בהתאמה), וביטא פחות רגש של ייאוש (17% לעומת 26%, בהתאמה).

בחינה של מידת השינוי לפי משתני רקע העלתה הבדלים לפי מגדר: בהתחשב ברמת הרגש שחשו התלמידים לפני יציאתם למסע, בחלק מרגשות העוצמה, השינויים שחלו אצל הבנות היו בולטים יותר בהשוואה לשינויים שחלו אצל הבנים (למשל, תחושת ניצחון). לא נמצאו הבדלים של ממש בשינויים שחלו ברגשות התלמידים לפי סוג פיקוח.

מהן השפעות המסע על העמדות הערכיות של התלמידים?

על פי רוב, בקרב התלמידים שיצאו למסע לא חלו עם שובם שינויים של ממש במידת ההסכמה עם היגדים בנושא עמדות דמוקרטיות וליברליות, בהשוואה לעמדותיהם בטרם יצאו למסע⁹. עם זאת, בשלוש עמדות ערכיות חל שינוי מתון במידת ההסכמה: חלה עלייה מתונה בעמדה "יש לראות בכל אדם אזרח העולם הגדול, ללא קשר לשיוך לאומי" (65% הסכימו עם עמדה זו אחרי המסע לעומת 61% לפניו), ונרשמו ירידות מתונות בעמדה "בתקופות משבר יש צורך באדם חזק שיעשה סדר" (47% אחרי המסע לעומת 51% לפניו) ובעמדה "חופש ביטוי לאנשים ולקבוצות עם עמדות קיצוניות הוא ערך עליון בחברה דמוקרטית" (42% אחרי המסע לעומת 48% לפניו). הסבר אפשרי לכך הוא שבעקבות המסע התחדדה אצל התלמידים ההבנה בדבר ההתרחשות ההיסטורית של עליית היטלר לשלטון בגרמניה, שהובילה למלחמת העולם השנייה ולשואת העם היהודי. בקרב תלמידים שלא יצאו למסע, ואשר לומדים בבתי ספר שמוציאים קבוצות למסע, לא נרשמו על פי רוב שינויים של ממש בדיווחי התלמידים על רגשותיהם כלפי השואה.

⁹ התלמידים התבקשו להתייחס לעמדות דמוקרטיות וליברליות כגון דמוקרטיה כערך עליון, שיוויון זכויות בפני החוק, וחופש ביטוי; ועמדות לא דמוקרטיות ולא ליברליות כגון חוק סדר ומשמעת קודמים לחירות הפרט, וצורך באדם חזק שיעשה סדר.

השוואה בין עמדות התלמידים שיצאו למסע לבין עמדות חבריהם בבית הספר שלא יצאו, בפעימת הזמן הראשונה, העלתה כי הראשונים מצדדים יותר בעמדות דמוקרטיות (למשל, "שמירה על עקרונות דמוקרטיים במדינה היא ערך עליון" - 82% לעומת 69%, בהתאמה). ההבדל בא לידי ביטוי בכל העמדות הדמוקרטיות והליברליות שהוצגו בפני התלמידים. ממצאים אלו מחזקים את הטענה שקבוצת התלמידים שיצאו למסע מתאפיינת ב"בחירה עצמית חיובית", המתואמת, בין השאר, עם תמיכה רבה יותר בעמדות דמוקרטיות וליברליות. תמיכה נוספת לכך עולה מבחינת תשובותיהם של התלמידים בבתי ספר שלא הוציאו קבוצות למסע: שיעור גבוה יותר של תלמידים שהביעו רצון לצאת למסע הביעו יותר עמדות דמוקרטיות, בהשוואה לתלמידים שהתלבטו או שהביעו חוסר עניין (למשל, "שמירה על עקרונות דמוקרטיים במדינה היא ערך עליון" - 72% לעומת 59%, בהתאמה).

כדי לבחון את השפעת המסע על עמדותיהם הערכיות של התלמידים לפי משתני רקע, נבדקו תחילה הבדלים בעמדות אלו לפני היציאה למסע, ואחר כך נבדקו הבדלים במידת השינוי ובכיוונו.

בחינת העמדות הערכיות של התלמידים לפני היציאה למסע לפי משתני רקע העלתה מספר הבדלים: הבנות, בהשוואה לבנים, צידדו יותר בעמדות דמוקרטיות וליברליות (למשל: "ויכוחים פנימיים חיוניים בחברה דמוקרטית" - 68% לעומת 64%, בהתאמה) ופחות בעמדות לא דמוקרטיות ולא ליברליות (למשל: "ריבוי דעות הוא סכנה לאחדות החברה" - 22% לעומת 27%, בהתאמה).

עוד עלה כי שיעורים גבוהים יותר של תלמידים בפיקוח הממלכתי, בהשוואה לממלכתי-דתי, הסכימו עם עמדות דמוקרטיות וליברליות (למשל: "שמירה על עקרונות דמוקרטיים במדינה היא ערך עליון" - 83% לעומת 73%, בהתאמה) ופחות עם עמדות לא דמוקרטיות ולא ליברליות (למשל: "חוק, סדר ומשמעת קודמים לחירות הפרט" - 20% לעומת 27%, בהתאמה).

בחינת מידת השינוי וכיוונו לפי משתני רקע העלתה את ההבדלים הבאים: הירידה בשיעור התמיכה (שדווחה לעיל) בעמדות "בתקופות משבר יש צורך באדם חזק שיעשה סדר" ו"חופש ביטוי לאנשים ולקבוצות עם עמדות קיצוניות הוא ערך עליון בחברה דמוקרטית" חלה רק בקרב הבנות, ואילו בקרב הבנים לא נרשם שינוי. כמו כן, בקרב הבנות חלה ירידה בשיעור התמיכה בעמדה "חוק, סדר ומשמעת קודמים לחירות הפרט", ואילו בקרב הבנים חלה עלייה בשיעור התמיכה בעמדה זו.

מהן השפעות המסע על החשיבות שהתלמידים מייחסים לערכים?

בקרב התלמידים שיצאו למסע לא חלו עם שובם שינויים של ממש בחשיבות שהם מייחסים לערכים שונים, בהשוואה לחשיבות שייחסו להם בטרם יצאו למסע¹⁰. עם זאת חלה עלייה זעירה בחשיבות שהתלמידים מקנים לערך "מחויבות ליהדות התפוצות" בעקבות המסע (68% לפני המסע לעומת 70% אחריו). יש לציין כי עוד טרם היציאה למסע, שיעורים גבוהים של התלמידים מדווחים כי יש בעיניהם חשיבות רבה לערכים האוניברסליים ולמרבית הערכים הלאומיים והאינדיבידואליים.

¹⁰ התלמידים התבקשו להתייחס ל-18 ערכים שונים שאפשר לסווגם לארבעה סוגים: ערכים אוניברסליים – "כבוד האדם", "קדושת החיים", "דאגה לזולת", "שיוויון חברתי" ו"סובלנות ודמוקרטיה"; ערכים לאומיים – "זיכרון והנצחת השואה", "ביטחון", "גאווה לאומית", "יכולת הישרדות", "ציונות", "קליטת עלייה" ו"מחויבות ליהודי התפוצות"; ערכים יהודיים – "יהדות" ו"תורה ומצוות"; וערכים אינדיבידואליים – "שמירה על המשפחה", "מימוש עצמי" ו"הישגיות".

בבתי ספר שהוציאו תלמידים למסע נמצא כי תלמידים שיצאו למסע מייחסים חשיבות גבוהה יותר לערכים אוניברסליים, לאומיים ואינדיבידואליים, בהשוואה לתלמידים שלא יצאו למסע. ממצאים אלו מחזקים אף הם את הטענה שקבוצת התלמידים שיצאו למסע מתאפיינת ב"בחירה עצמית חיובית". גם כאן, בחינת תשובותיהם של התלמידים בבתי ספר שלא הוציאו קבוצות למסע העלתה כי שיעור גבוה יותר של תלמידים שהביעו רצון לצאת, בהשוואה לתלמידים שהתלבטו או שהביעו חוסר עניין, ייחסו חשיבות לערכים אוניברסליים, לאומיים ואינדיבידואליים. בנוגע לערכים יהודיים, התלמידים בפיקוח הממלכתי שיצאו למסע מייחסים חשיבות נמוכה יותר לערך "תורה ומצוות", בהשוואה לחבריהם שלא יצאו (48% לעומת 60%, בהתאמה). לא נמצא הבדל בחשיבות המיוחסת לערך "יהדות".

בחינת חשיבותם של הערכים בעיני התלמידים לפני היציאה למסע לפי משתני רקע העלתה מספר הבדלים: שיעור גבוה יותר של בנות, בהשוואה לבנים, מייחסות חשיבות לערכים שונים, ובהם כל הערכים האוניברסליים (למשל "שוויון חברתי": 94% לעומת 84%, בהתאמה); מרבית הערכים הלאומיים (למשל "קליטת עלייה": 81% לעומת 72%, בהתאמה); הערכים היהודיים (למשל "יהדות": 78% לעומת 70%, בהתאמה) ומרבית הערכים האינדיבידואליים (למעט "הישגיות").

עוד עלה כי טרם יציאתם למסע, שיעורים גבוהים יותר של תלמידים בפיקוח הממלכתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי-דתי, ייחסו חשיבות לערך "דמוקרטיה" (91% לעומת 80%, בהתאמה). כאשר מחזיקים את שאר משתני הרקע קבועים, נרשם הבדל דומה עבור הערכים "שוויון חברתי" ו"סובלנות". לעומת זאת, שיעורים גבוהים יותר של תלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי, ייחסו חשיבות לערכים לאומיים ויהודיים כגון "ציונות" (93% לעומת 81% בהתאמה), "מחויבות ליהדות התפוצות" (72% לעומת 62%, בהתאמה) ו"תורה ומצוות" (86% לעומת 48%, בהתאמה). לא נמצאו הבדלים בחשיבות שייחסו התלמידים לערכים אינדיבידואליים לפי סוג פיקוח. בנוגע להבדלים בהשפעת המסע לפי משתני רקע, יש לזכור כי שיעור גבוה מאד של תלמידים (בנים ובנות, בפיקוח הממלכתי ובפיקוח הממלכתי-דתי) ייחסו חשיבות רבה לערכים השונים עוד לפני יציאתם למסע. בעקבות המסע לא חלו שינויים משמעותיים בדיווחי התלמידים וההבדלים במידת השינוי לפי משתני הרקע הם קטנים מאד.

מהן השפעות המסע על יחס התלמידים כלפי פולין של היום?

בשנים האחרונות הוסיף משרד החינוך עוד מטרה למסעות לפולין, והיא מפגש בין בני נוער ישראלים ופולנים, וזאת כדי לאפשר היכרות אישית ביניהם, להתמודד עם דעות קדומות וסטריאוטיפים ולאפשר דו-שיח. בנוגע לשאלת קיומם של מפגשים עם בני נוער פולנים במסע נרשם פער ניכר בין בתי ספר בפיקוח הממלכתי לבין בתי ספר בפיקוח הממלכתי-דתי: עם שובם מהמסע, 49% מהתלמידים בפיקוח הממלכתי דיווחו כי נפגשו עם בני נוער פולנים, לעומת 4% בלבד מהתלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי. לנוכח הבדל זה נותחו תשובות התלמידים בנוגע ליחסם לפולין כיום בנפרד לפי סוג פיקוח. בקרב התלמידים בפיקוח הממלכתי שיצאו למסע חל בעקבותיו שיפור מתון ביחסם כלפי הפולנים: 23% מהם הביעו יחס חיובי כלפי הפולנים לאחר המסע, לעומת 13% לפני המסע. בקרב התלמידים שדיווחו כי נפגשו במסע עם בני נוער פולנים, בהשוואה לחבריהם שלא נפגשו, נרשם שיפור

רב יותר ביחס כלפי הפולנים (מקרב מי שנפגשו עם פולנים, 30% הביעו יחס חיובי כלפי הפולנים אחרי המסע לעומת 14% לפניו, ואילו בקרב חבריהם לא חל שינוי של ממש ביחס כלפי הפולנים). עוד נמצא כי רוב התלמידים בפיקוח הממלכתי שיצאו למסע (60%) מייחסים חשיבות רבה או רבה מאוד למפגש בין בני נוער ישראלים ופולנים. כמחצית (48%) מציינים כי המסע מאפשר להכיר טוב יותר את פולין של היום, וכשליש (34%) מציינים כי הוא מאפשר לפתח קשרים עם בני נוער פולנים. בקרב התלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי התמונה שונה. רובם המכריע לא נפגשו עם בני נוער פולנים ולא חל שינוי של ממש ביחסם כלפי הפולנים. כמו כן, רק כרבע מהם (27%) מציינים כי המסע מאפשר להכיר טוב יותר את פולין של היום, וכעשירית (9%) מציינים כי הוא מאפשר לפתח קשרים עם בני נוער פולנים.

פרק V - המסע לפולין - טיעוני תמיכה וביקורת בראי ממצאי המחקר

בשנים האחרונות עלתה על סדר היום הציבורי סוגיית המסע לפולין. יש התומכים ביציאה של בני נוער לאתרי ההשמדה בפולין, ומנגד נשמעת ביקורת מפי מי שאינם מצדדים במסע. בקרב התומכים יש המצדדים בהמשך היציאה למסע במתכונתו הנוכחית, ויש המבקשים להנהיג שינויים ניכרים במתכונתו¹¹. ממצאי המחקר הנוכחי מעלים כי בעקבות ההשתתפות במסע נרשמו, בתמיכה לטיעונים של המצדדים במסע, דיווחים בדבר ההשפעות הבאות בקרב התלמידים:

- רוב התלמידים דיווחו כי המסע תרם לידיע שלהם ולהבנתם בכל הנוגע לנושא השואה.
  - רוב התלמידים סבורים כי המסע מאפשר לחוש הזדהות רגשית עם העם היהודי וגאווה לאומית על היותם ישראלים.
  - רוב התלמידים סבורים כי המסע מאפשר להבין את חשיבותה של ארץ ישראל לעם היהודי.
  - רוב התלמידים סבורים כי המסע מאפשר לראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה.
- ממצאי המחקר מעלים תמיכה חלקית בטענה כי המסע מאפשר מפגש ייחודי בין בני נוער ישראלים ופולנים, ובכך מסייע להפריד סטריאוטיפים:
- מקרב התלמידים המשתייכים לפיקוח הממלכתי, כמחצית מדווחים כי במהלך המסע נפגשו עם בני נוער פולנים; כשליש מציינים כי המסע מאפשר לפתח קשרים בין בני נוער פולנים וישראלים, וכמו כן נרשם שיפור ביחסם כלפי הפולנים כיום. בקרב תלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי לא נרשמו ממצאים דומים.

אשר לטיעוני המתנגדים למסע, ממצאי המחקר הנוכחי תומכים בטענה כי העלות הגבוהה מונעת את יציאתם של בני נוער רבים המבקשים להשתתף במסע:

- בתי הספר שהוציאו משלחות לפולין משתייכים לרקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר, בהשוואה לבתי הספר האחרים. יתרה מזאת: התלמידים שיצאו למסע מתאפיינים ברקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר מזה של חבריהם בבית הספר שלא יצאו. בהקשר זה חשוב לציין נקודה הראויה למחשבה: מידת השתתפותם של תלמידים שלא יצאו למסע בפעילויות ההכנה לקראתו בבית הספר הייתה מועטה ביותר עד כה.

¹¹ ר' וורגן, י. (2008). משלחות תלמידים לפולין. הכנסת - מרכז המחקר והמידע.

לצד זאת, ממצאי המחקר אינם תומכים במספר טיעונים נגד המסע:

- כנגד הטענה כי המסע מעורר בתלמידים תחושות לאומניות חזקות, על חשבון מסרים אוניברסליים של סובלנות, לא נרשמו בקרב התלמידים שינויים במידת החשיבות המיוחסת לערכים אוניברסליים בעקבות המסע. אמנם, לאחר המסע חלו עלייה בתחושות לאומיות מסוימות, כגון גאווה לאומית ותחושת ניצחון, אך גם ירידת מה בתחושות שנאה ותבוסה, ללא שינוי במידת הרצון לנקום.
- לא נתמכה הטענה כי מקצת המשתתפים חווים קשיים רגשיים בעקבות היציאה למסע. נהפוך הוא: רוב התלמידים חשים עם שובם כי הצליחו לעמוד במראות הקשים וכי היו להם די כוחות פנימיים להתמודד עם המסע.
- כנגד הטענה שהמסעות מתמקדים בחורבן החיים היהודיים בשואה ואינם מלמדים דיים על עושר התרבות של החיים היהודיים לפני השואה, התלמידים סבורים כי המסע מאפשר לראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה.

הטיעונים הבאים נגד המסע לא נבדקו ישירות במחקר זה, ומוצע לבחון אותם במחקרי המשך:

- אשר לטענה כי אין הכרח לצאת לפולין כדי להנחיל את זכר השואה לדור הצעיר, וכי אפשר לגבש "מסע חלופי" - במחקר הנוכחי לא נבחנה יעילותו של המסע לפולין בהשוואה ל"מסע חלופי" בארץ. מדיווחי התלמידים שיצאו למסע עולה כי למדו על נושא השואה, מעבר ללימודי ההיסטוריה, בעיקר בדרכים חווייתיות כגון ביקורים במוזיאונים להנצחת השואה ועדויות של ניצולי שואה.
  - לא נבדקה הטענה כי פער בין מטרות המסע לבין חוויית ה"טיול" בקרב בני הנוער עלול להוביל להתנהגות לא הולמת בזמן המסע ולפגוע בתדמית של מדינת ישראל.
- עוד חשוב לציין כי על פי ממצאי המחקר, התלמידים היוצאים למסע, בהשוואה לחבריהם בבית הספר שאינם יוצאים, מאופיינים, בין השאר, במידה רבה יותר של פעילות חברתית והתנדבותית וקשר משפחתי לשואה, וכן בתופעה של "בחירה עצמית חיובית". תלמידים אלו, בהשוואה לחבריהם שלא יצאו, תמכו יותר במטרות המסע לפולין עוד לפני היציאה לשם. אותם תלמידים הציגו עמדות ראשוניות שציידו במטרות המסע ובחשיבותן, הביעו עניין רב יותר בנושא השואה והביעו צמא לרכוש ידע נוסף. הם חשו יותר רגשות עוצמה ופחות רגשות חולשה ביחס לשואה, ותמכו יותר בעמדות דמוקרטיות ואוניברסליות ובערכים אוניברסליים. תמיכה בטענה כי מדובר ב"בחירה עצמית חיובית" עולה מהעובדה שבבתי ספר שלא הוציאו משלחות לפולין נרשמו הבדלים דומים בין תלמידים שהביעו עניין לצאת למסע לבין חבריהם שלא חשו כך. בעת בחינת הממצאים של המחקר הנוכחי חשוב להביא בחשבון תופעה זו, משני טעמים עיקריים. ראשית, משום שעוצמת העמדות הראשוניות בקרב התלמידים שיצאו למסע עשויה להוביל ל"אפקט תקרה" בתשובותיהם עם שובם מהמסע. הדבר עשוי להסביר מדוע בתחומים מסוימים נרשמו שינויים מתונים בלבד בעמדות התלמידים בעקבות המסע. שנית, ממצא זה מלמד על מאפייני קבוצת התלמידים שמעוניינים לצאת למסע אך הדבר נבצר מהם. הם מביעים עמדות דומות לעמדותיהם של התלמידים שיצאו למסע. יש לתת את הדעת על האפשרות לשתף תלמידים אלו ואחרים בפעילויות ההכנה למסע או על דרכים לימודיות אחרות להוראת נושא השואה בארץ.

סיכום:

המסע לפולין - טיעוני תמיכה וביקורת

בראי ממצאי המחקר

המסע לפולין - טיעוני תמיכה וביקורת בראי ממצאי המחקר

בפרק זה נבקש לבחון את ממצאי מחקר ההערכה הנוכחי ממבט-על. מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון אם, ובאיזו מידה, מסעות בני הנוער לפולין משיגים את מטרותיהם - כפי שהוגדרו על ידי משרד החינוך - מבחינה קוגניטיבית, רגשית וערכית. נזכיר כי ממצאי המחקר מבוססים על נתונים משאלונים שהועברו בשנת 2009 בקרב מדגם ארצי של תלמידי כיתות י"א. הנתונים נאספו מתלמידים שיצאו למסע ומתלמידים שלא יצאו, הלומדים בבתי ספר שנדגמו למחקר: 55 בתי ספר שהוציאו משלחות לפולין בשנת 2009 ו-39 בתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע בשנים 2007-2009. איסוף הנתונים נעשה בשתי נקודות זמן: פעימה I - לפני המסע; פעימה II - מיד לאחר המסע¹².

בשנים האחרונות עלתה על סדר היום הציבורי סוגיית המסע לפולין. יש התומכים ביציאתם של בני נוער לאתרי ההשמדה בפולין, ומנגד נשמעת ביקורת מפי מי שאינם מצדדים במסע. בקרב התומכים יש המצדדים בהמשך היציאה למסע במתכונתו הנוכחית, ויש המבקשים להנהיג שינויים במתכונתו¹³. פרק זה דן בהשלכות המסע בעיני התומכים ובעיני המבקרים שמנגד, בראי דיווחי התלמידים במחקר ההערכה הנוכחי. להלן מובאים הממצאים הרלוונטיים לטיעוני התמיכה והביקורת בסוגיית המסע לפולין. מקצת הטיעונים לא נבחנו ישירות באמצעות שאלוני התלמידים, ובמקרים אלו יוצגו נתונים העשויים לשפוך אור מסוים על הנושא.

תמיכה במסע לפולין

הקולות התומכים גורסים, בין השאר, כי המסע תורם לבני הנוער במגוון היבטים. להלן הממצאים שעלו במחקר ההערכה הנוכחי בנוגע להיבטים אלו.

▪ **המסע הוא חלק מתהליך חינוכי מתמשך, התורם לשיפור הידע של בני הנוער והבנתם בנושא השואה.**

בתמיכה לטענה זו, לפי ממצאי המחקר רוב התלמידים שיצאו למסע דיווחו עם שובם כי המסע תרם לידיע שלהם ולהבנתם בנושא השואה.

הרוב המכריע של התלמידים שיצאו למסע (95%) דיווחו לאחריו כי למדו על השואה באמצעות המסע. רובם סברו עם שובם כי המסע מאפשר לרכוש ידע בנושא השואה הן בהקשר של הזדהות לאומית והן בהקשר אוניברסלי. רוב התלמידים (92%) ציינו כי המסע מאפשר להבין טוב יותר את חשיבותה של מדינת ישראל עבור העם היהודי; את ייחודיות תופעת השואה, שכוונה להשמדת העם היהודי כולו (88%) ואת המשמעות של תוצאות האנטישמיות הגזענית הרצחנית (87%). שיעורים נמוכים יותר של תלמידים ציינו שהמסע מאפשר להבין את השלכותיה האוניברסליות של השואה (71%) ואת המשמעות של שנאה עיוורת לאחר (66%).

▪ **המסע מהווה חוויה משמעותית בגיבוש זהותם היהודית והישראלית של בני הנוער**

¹² תלמידים בבתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע ענו על השאלונים רק בפעימה I. כמו כן, מערך המחקר כלל גם פעימה III - כחצי שנה עד שנה לאחר המסע, אולם נתונים אלו לא עובדו עקב שיעורי אי-השבה גבוהים.
¹³ ר' וורגן, י. (2008). משלחות תלמידים לפולין. הכנסת - מרכז המחקר והמידע.

בתמיכה לטענה זו, לפי ממצאי המחקר רוב התלמידים סבורים כי המסע מאפשר לחוש

הזדהות רגשית עם העם היהודי ולחוש גאווה לאומית להיות ישראלי.

רוב התלמידים שיצאו למסע (87%) סבורים עם שובם כי המסע מאפשר לחוש הזדהות רבה יותר עם העבר היהודי, להחיות את הזיכרון היהודי (86%), לחוש גאווה לאומית להיות ישראלי (85%) ולחזק את תחושת הגורל היהודי המשותף (80%). זאת ועוד: בקרב תלמידים שיצאו למסע חלה מיד לאחריו עלייה ברגשות של עוצמה ביחס לשואה: גאווה לאומית (68% אחרי המסע לעומת 57% לפניו) ותחושת ניצחון (43% אחרי המסע לעומת 27% לפניו). בקרב התלמידים שלא יצאו למסע לא חלה עלייה מעין זו.

▪ **המסע תורם להבנת הקשר בין עבר העם היהודי להקמת מדינת ישראל**

בתמיכה לטענה זו, לפי ממצאי המחקר רוב התלמידים סבורים כי המסע מאפשר להבין את

חשיבותה של ארץ ישראל עבור העם היהודי.

רוב התלמידים שיצאו למסע (92%) סברו עם שובם כי המסע מאפשר להבין יותר את חשיבותה של ארץ ישראל עבור העם היהודי ואת חשיבות קיומו של צבא ההגנה לישראל (83%). יתרה מזו, בעקבות היציאה למסע חלה עלייה ניכרת בתפיסת התלמידים בדבר תרומת המסע להבנת החשיבות של קיום צבא ההגנה לישראל (83% אחרי המסע לעומת 74% לפניו).

▪ **המסע מאפשר לתלמידים להכיר את החיים היהודיים העשירים שהתקיימו לפני השואה**

בתמיכה לטענה זו, לפי ממצאי המחקר רוב התלמידים סבורים עם שובם כי המסע מאפשר

לראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה. עם זאת יש לציין כי רק כמחצית

התלמידים הביעו לפני יציאתם רצון להכיר את החיים היהודיים שהתקיימו בפולין טרם

השואה.

רוב התלמידים שיצאו למסע (83%) סברו עם שובם כי המסע מאפשר לראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה. יתרה מזו, בעקבות היציאה למסע חלה עלייה ניכרת בשיעור התלמידים שציינו כי המסע מאפשר לראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה (83% אחרי המסע לעומת 77% לפניו). עם זאת, בהקשר זה יש לסייג ולציין כי לפני היציאה למסע, רק כמחצית התלמידים הביעו רצון להכיר את החיים היהודיים שהתקיימו בפולין טרם השואה. בעוד רוב התלמידים (יותר מ-80%) מציינים לפני יציאתם כי במסע הם רוצים להתמודד עם זיכרון השואה ולהזדהות עם גורל העם היהודי, רק כמחצית התלמידים רוצים ללמוד על הקהילה היהודית לאורך ההיסטוריה טרם השואה: 54% מהתלמידים מעוניינים להכיר את העושר הרוחני והתרבותי של הקהילות היהודיות בפולין לפני השואה, ו-45% מהתלמידים רוצים להכיר את היצירה היהודית שנוצרה בפולין במשך שנים של קיום חיים יהודיים בתחומיה.

▪ **המסע מאפשר מפגש ייחודי בין בני נוער ישראלים ופולנים, ובכך מסייע להפריד**

סטריאוטיפים

ממצאי המחקר מעלים תמיכה חלקית לטענה זו. מקרב תלמידי הפיקוח הממלכתי, כמחצית מדווחים כי במהלך המסע נפגשו עם נוער פולני; כשליש מציינים כי המסע מאפשר לפתח קשרים בין נוער פולני לנוער בישראל, וכמו כן חל שיפור ביחסם כלפי הפולנים כיום. לעומת זאת, מקרב תלמידי הפיקוח הממלכתי-דתי, שיעור זעום בלבד של תלמידים מדווחים כי נפגשו עם נוער פולני. לא חל שינוי של ממש ביחסם של תלמידים אלו כלפי הפולנים כיום.

דיווחי התלמידים שיצאו למסע על אודות מפגשים עם נוער פולני נותרו בנפרד עבור תלמידים בפיקוח הממלכתי (1,063 במספר) ותלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי (266 במספר), וזאת בשל הבדלים ניכרים שנרשמו בנושא זה לפי סוג הפיקוח של בית הספר. בעוד 49% מהתלמידים בפיקוח הממלכתי ציינו כי במהלך המסע נפגשו עם נוער פולני, רק 4% מהתלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי ציינו כך.

בקרב תלמידי הפיקוח הממלכתי שיצאו למסע נראה כי במידה מסוימת המסע מאפשר מפגש בין בני נוער משני העמים והפרכת סטריאוטיפים. כמחצית מהתלמידים (48%) המשתייכים לפיקוח הממלכתי סבורים עם שובם כי המסע מאפשר להכיר יותר את פולין של היום, וכשליש (34%) מציינים כי המסע מאפשר לפתח קשרים בין נוער פולני לנוער בישראל. בקרב תלמידים אלו נמצא שיפור מתון ביחסם כלפי הפולנים בעקבות המסע: מיד לאחר המסע חלה עלייה ביחס החיובי כלפי הפולנים כיום (23% דיווחו על יחס חיובי אחרי המסע, לעומת 13% לפניו; ובקרב מי מתוכם שנפגשו עם נוער פולני, 30% דיווחו על יחס חיובי אחרי המסע לעומת 14% לפניו).

בקרב תלמידי הפיקוח הממלכתי-דתי שיצאו למסע התמונה שונה. רק 27% מהם סבורים עם שובם כי המסע מאפשר להכיר יותר את פולין של היום, ו-9% בלבד ציינו כי המסע מאפשר לפתח קשרים בין נוער פולני לנוער בישראל. רובם המכריע של תלמידים אלו לא נפגשו במהלך המסע עם נוער פולני, ולא חל שינוי של ממש ביחסם כלפי הפולנים בעקבות המסע.

נעבור כעת לסקירת הטיעונים נגד המסע בראי ממצאי המחקר הנוכחי.

ביקורת על המסע לפולין

הקולות המתנגדים למסע מעלים, בין השאר, את הטיעונים שלהלן. נסקור את ממצאי המחקר הנוכחי בהתייחס לטיעונים אלו.

- **אין הכרח במסע לפולין לצורך הנחלת זכר השואה לדור הצעיר. אפשר לגבש "מסע חלופי", למשל כזה שיתמקד במפגש עם ניצולי שואה**

במחקר הנוכחי לא נבחנה יעילותו של המסע לפולין בהשוואה ל"מסע חלופי" בארץ, ולא התאפשר לבדוד ולבחון בנפרד את השפעת תהליך ההכנה למסע לעומת המסע עצמו. עם זאת, הממצאים מאפשרים ללמוד על הדרכים השונות שמציינים התלמידים ללימוד נושא השואה. מדיווחי התלמידים שיצאו למסע עולה כי למדו על נושא השואה, מעבר ללימודי ההיסטוריה, בעיקר בדרכים חווייתיות כגון ביקורים במוזיאונים להנצחת השואה ועדויות ניצולי שואה.

כשלושה רבעים מהתלמידים, שיצאו למסע ושלא יצאו, ציינו כי למדו על השואה באמצעות שיעורי היסטוריה, ללא הבדל של ממש בין תלמידים שיצאו למסע לחבריהם שלא יצאו. רוב התלמידים שיצאו למסע (כ-70%) ציינו כי למדו על השואה באמצעות שיעורי היסטוריה, ביקור במוזיאונים להנצחת השואה ועדויות ניצולים, אמצעי התקשורת וסרטי קולנוע או הצגות תיאטרון בנושא השואה. לנוכח זאת נראה כי לדרכים חווייתיות משקל רב בלמידה על השואה, לצד הדרכים העיוניות. שיעורים נמוכים במעט של תלמידים (כ-60%) ציינו כי למדו על השואה באמצעות ימי עיון וסמינרים במכוני מחקר והנצחת השואה, והרצאות וסמינרים בבית הספר. רק כ-40% מהתלמידים ציינו כי למדו על השואה באמצעות טקסים בבית הספר, סיפורים משפחתיים וקריאת ספרים. הרוב המכריע של התלמידים שיצאו למסע (95%) דיווחו כי למדו על השואה באמצעות המסע לפולין.

▪ **העלות הגבוהה של המסע מונעת את יציאתם של בני נוער רבים המבקשים להשתתף בו, וכך נוצרת אפליה כלפי תלמידים בעלי רקע חברתי-כלכלי לא מבוסס**

בתמיכה לטענה זו, לפי ממצאי המחקר בתי הספר שהוציאו משלחות לפולין משתייכים לרקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר, בהשוואה לבתי הספר האחרים. יתרה מזו, התלמידים שיצאו למסע מתאפיינים ברקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר, בהשוואה לחבריהם בבית הספר שלא יצאו למסע. בהקשר זה חשוב לציין כי עד כה, מידת השתתפותם של תלמידים שלא יצאו למסע בפעילויות ההכנה לקראתו בבית הספר הייתה מועטה ביותר.

314 בתי הספר שהוציאו תלמידים למסע בשנת המחקר (2009), בהשוואה ל-214 בתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע בשנים 2007-2009, הם בעלי רקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר (ממוצע מדד טיפוח שטראוס 4.68 לעומת 6.38, בהתאמה). בבתי הספר שהוציאו תלמידים למסע ושנדגמו במחקר הנוכחי, כשליש (36%) מהתלמידים יצאו בפועל למסע. מהשוואת מאפייני התלמידים בבתי ספר שהוציאו תלמידים למסע, עולה כי התלמידים שיצאו למסע נבדלים מחבריהם שלא יצאו בכך שהם משתייכים לרקע חברתי-כלכלי מבוסס (ממוצע מדד טיפוח אישי 3.05 לעומת 4.70, בהתאמה). יותר ממחצית מן התלמידים שלא יצאו למסע (54%) דיווחו כי לא יצאו בשל עלותו הכספית הגבוהה.

לעומת זאת, בבתי הספר שלא הוציאו תלמידים למסע ושנדגמו במחקר הנוכחי, כמחצית (48%) מהתלמידים דיווחו כי היו מעוניינים לצאת למסע אילו הייתה אפשרות כזו בבית ספרם. מהשוואת מאפייני התלמידים בבתי הספר שלא הוציאו תלמידים למסע, עולה כי התלמידים שהיו מעוניינים לצאת למסע אינם נבדלים מחבריהם ברקע החברתי-כלכלי. ממצאים אלו מצביעים על האפשרות שיש לתלמידים המעוניינים לצאת למסע אך הדבר נבצר מהם בגין סיבות כלכליות.

חשוב לציין כי מדיווחי התלמידים עולה שבבתי הספר שהוציאו תלמידים למסע, התלמידים שאינם יוצאים למסע כמעט אינם משתתפים בפעילויות ההכנה לקראתו בבית הספר. כמחצית מהתלמידים שיצאו למסע דיווחו כי לא התקיימה פעילות הכנה משותפת לקראתו עם תלמידים שלא יצאו, וכשליש מהתלמידים שיצאו למסע דיווחו כי מקצת פעילויות ההכנה היו משותפות. בהתאם לכך, תלמידים שלא יצאו למסע מדווחים בשיעורים נמוכים יותר, בהשוואה לחבריהם בבית הספר שיצאו למסע, על מקורות ידע שונים שבאמצעותם למדו על השואה, ובהם: ביקור במוזיאונים להנצחת השואה (57% לעומת 72%, בהתאמה), עדויות של ניצולים (42% לעומת 70%, בהתאמה) וימי עיון

וסמינרים במכוני מחקר והנצחת השואה (34% לעומת 60%, בהתאמה). גם בנוגע למקורות ידע המופצים בבית הספר, כגון הרצאות, סמינרים וטקסים, תלמידים שלא יצאו למסע ציינו מקורות אלו בשיעורים נמוכים יותר בהשוואה לחבריהם בבית הספר שיצאו, ואף בהשוואה לתלמידים בבתי ספר שלא הוציאו תלמידים למסע.

▪ **המסעות מתמקדים בחורבן החיים היהודיים בשואה ואינם מלמדים דיים על עושר התרבות של החיים היהודיים לפני השואה**

טענה זו לא נבחנה ישירות במחקר הנוכחי, אולם בניגוד לה, לפי ממצאי המחקר התלמידים סבורים כי המסע מאפשר לראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה.

כפי שצוין לעיל, רוב התלמידים שיצאו למסע (83%) סבורים עם שובם כי המסע מאפשר לראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה.

▪ **המסע מעורר בתלמידים תחושות לאומניות חזקות, על חשבון מסרים אוניברסליים של סובלנות**

ממצאי המחקר אינם תומכים בטענה זו: לא נרשמו בקרב התלמידים שינויים במידת החשיבות המיוחסת לערכים אוניברסליים ולאומניים בעקבת המסע. כמו כן, לאחר המסע חלו עליה בתחושות לאומיות וירידת מה בתחושות שנאה ותבוסה, ללא שינוי במידת הרצון לנקום.

לפי דיווחיהם של התלמידים שיצאו למסע, לא חלו שינויים בחשיבות המיוחסת לערכים שנמדדו עם שובם מהמסע, בהשוואה לחשיבות שייחסו להם בטרם יצאו. בערכים שנמדדו: ערכים אוניברסליים כגון כבוד האדם, שוויון חברתי, סובלנות ודמוקרטיה, וערכים לאומיים כגון גאווה לאומית, ציונות ועוד. כמו כן, בחינת השינויים ברגשות התלמידים בהקשר של השואה העלתה כי לאחר המסע התחזקה הגאווה הלאומית, ובה בעת נחלשו תחושות שאפשר לראות בהן תחושות לאומניות (שנאה ותבוסה) ולא חל שינוי במידת הרצון לנקום. בקרב תלמידים שיצאו למסע חלו מיד לאחריו עלייה בתחושת הגאווה הלאומית (68% אחרי המסע לעומת 57% לפניו) ובתחושת ניצחון (43% אחרי המסע לעומת 27% לפניו), וירידה מתונה יחסית בתחושות של שנאה (49% אחרי המסע לעומת 57% לפניו) ותבוסה (23% אחרי המסע לעומת 30% לפניו), ללא שינוי של ממש במידת הרצון לנקום.

▪ **חלק מהמשתתפים חווים קשיים רגשיים בעקבות היציאה למסע**

ממצאי המחקר אינם תומכים בטענה זו. הממצאים מעלים שרוב התלמידים חשים עם שובם כי הצליחו לעמוד בפני המראות הקשים וכי היו להם מספיק כוחות פנימיים להתמודד עם המסע.

רק אחוז אחד מהתלמידים דיווחו כי במהלך המסע לא הצליחו כלל לעמוד בפני מראות קשים ולא חשו כלל שיש להם די כוחות פנימיים להתמודד עם קשיי המסע. רוב התלמידים שיצאו למסע מדווחים עם שובם כי במהלך המסע הצליחו לעמוד בפני מראות קשים (84%) וכי חשו שיש להם מספיק כוחות פנימיים להתמודד עם קשיי המסע (82%). השוואה בין תשובות אותם התלמידים לפני

המסע ומיד לאחריו העלתה כי חל שינוי לטובה בתפיסת התלמידים בנוגע להתמודדותם: בעוד רק כשני שלישים (מהתלמידים 65%) סברו לפני יציאתם כי במהלך המסע יצליחו לעמוד בפני המראות הקשים, רוב התלמידים חשו עם שובם כי במהלך המסע אכן הצליחו לעמוד בזה. כמו כן, רוב התלמידים (70%) מדווחים כי קיבלו תמיכה מחבריהם למסע ומבני משפחתם. לעומת זאת יש לציין, בתור נקודה למחשבה, כי רק 57% מהתלמידים מציינים שתמיכתו של צוות בית הספר סייעה להם להתמודד עם קשיי המסע.

▪ **המסע מלבה שנאה לפולין**

טענה זו לא נבדקה ישירות במחקר הנוכחי. עם זאת, ממצאי המחקר הנוכחי אינם תומכים בטענה זו, ונרשמה ירידה מתונה ברגש השנאה בקרב התלמידים מיד לאחר המסע.

בקרב תלמידים שיצאו למסע חלה מיד לאחריו ירידה מתונה ברגש השנאה בהקשר של השואה (49% ציינו רגש זה אחרי המסע לעומת 57% לפניו), ללא הבדל במידת השינוי ברגש זה לפי סוג פיקוח.

כפי שצוין לעיל, בבתי ספר בפיקוח הממלכתי ציינו כמחצית מהתלמידים כי במהלך המסע נפגשו עם נוער פולני, לעומת שיעור זעום מהתלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי. בקרב תלמידי הפיקוח הממלכתי שיצאו למסע לא נרשם שינוי של ממש ביחס שלילי כלפי הפולנים (9% דיווחו על יחס שלילי אחרי המסע לעומת 11% לפניו). גם בפיקוח הממלכתי-דתי לא נרשם שינוי ביחס שלילי כלפי הפולנים כיום (46% דיווחו על יחס שלילי אחרי המסע ולפניו), אם כי ניכר ששיעור התלמידים המבטאים יחס שלילי כלפי הפולנים גבוה במידה רבה בקרב תלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי, בהשוואה לפיקוח הממלכתי.

▪ **פער בין מטרות המסע וחויית ה"טיול" בקרב בני הנוער עלול להוביל להתנהגות לא מתאימה בזמן המסע ולפגוע בתדמית של ישראל**

נושא ההתנהגות של בני הנוער במהלך המסע והתדמית שנוצרת לישראל לא נבדק במחקר הנוכחי. עם זאת, ממצאי המחקר מלמדים כי רוב בני הנוער יוצאים למסע מסיבות ערכיות ומייחסים חשיבות רבה למרכיבי המסע הקשורים ללמידה על אודות השואה.

הרוב המכריע של התלמידים שיצאו למסע (כ-90%) ציינו כי בחרו לצאת בשל מניעים ערכיים. כשני שלישים מהתלמידים (66%) ציינו כי יצאו למסע עקב צורך שלהם להתמודד עם השואה מבחינה רגשית. לעומת זאת, רק כעשירית מהתלמידים (11%) ציינו כי המסע מהווה עבורם הזדמנות לצאת לחו"ל.

רוב התלמידים שיצאו למסע מייחסים עם שובם חשיבות רבה לכל מאפייני המסע הנוגעים ללמידה חווייתית ולרכישת ידע על השואה, ובהם ההדרכות לאורך המסלול (92%), השתתפותם בתפקידים במסע (85%) וטקסים הנערכים במהלך המסע (83%). רוב התלמידים (84%) מציינים גם את חשיבותם של התנאים הפיזיים במסע. לעומת זאת, רק כמחצית מהתלמידים ציינו את חשיבותן של פעילויות ההפגה, כגון זמן פנוי (57%), פעילויות חברתיות (56%) וביקור באתרי תיירות (50%).

לסיכום, ממצאי המחקר הנוכחי מעלים כי בעקבות ההשתתפות במסע נרשמו, בתמיכה לטיעונים של התומכים במסע, דיווחים בדבר השפעות הבאות בקרב התלמידים:

- רוב התלמידים שיצאו למסע דיווחו עם שובם כי המסע תרם לידע שלהם ולהבנתם בכל הנוגע לנושא השואה.
- רוב התלמידים סבורים כי המסע מאפשר לחוש הזדהות רגשית עם העם היהודי ולחוש גאווה לאומית להיות ישראלי.
- רוב התלמידים סבורים כי המסע מאפשר להבין את חשיבותה של ארץ ישראל עבור העם היהודי.
- רוב התלמידים סבורים עם שובם כי המסע מאפשר לראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה.

ממצאי המחקר מעלים תמיכה חלקית לטענה כי המסע מאפשר מפגש ייחודי בין בני נוער ישראלים ופולנים, ובכך מסייע להפריך סטריאוטיפים:

- מקרב תלמידי הפיקוח הממלכתי, כמחצית מהתלמידים מדווחים כי במהלך המסע נפגשו עם נוער פולני; כשליש מציינים כי המסע מאפשר לפתח קשרים בין נוער פולני לנוער בישראל, וכמו כן נרשם שיפור ביחסם כלפי הפולנים כיום. בקרב תלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי לא נרשמו ממצאים דומים.

אשר לטיעוני המתנגדים למסע, ממצאי המחקר הנוכחי תומכים בטענה כי העלות הגבוהה של המסע מונעת את יציאתם של בני נוער רבים המבקשים להשתתף בו:

- בתי הספר שהוציאו משלחות לפולין משתייכים לרקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר, בהשוואה לבתי הספר האחרים. יתרה מזו, התלמידים שיצאו למסע מתאפיינים ברקע חברתי-כלכלי מבוסס יותר, בהשוואה לחבריהם בבית הספר שלא יצאו. בהקשר זה חשוב לציין בתור נקודה למחשבה כי עד כה, מידת השתתפותם של תלמידים שלא יצאו למסע בפעילויות ההכנה לקראתו בבית הספר הייתה מועטה ביותר.

לצד זאת, ממצאי המחקר אינם תומכים במספר טיעונים נגד המסע:

- בניגוד לטענה כי המסע מעורר בקרב התלמידים תחושות לאומניות חזקות על חשבון מסרים אוניברסליים של סובלנות, לא נרשמו בקרב התלמידים שינויים במידת החשיבות המיוחסת לערכים אוניברסליים בעקבות המסע. אמנם, לאחר המסע חלה עלייה בתחושות לאומיות מסוימות, כגון גאווה לאומית ותחושת ניצחון, אך חלה גם ירידת מה בתחושות שנאה ותבוסה, ללא שינוי במידת הרצון לנקום.
- לא נתמכה הטענה כי מקצת המשתתפים חווים קשיים רגשיים בעקבות היציאה למסע. נהפוך הוא: רוב התלמידים חשים עם שובם כי הצליחו לעמוד בפני המראות הקשים וכי היו להם מספיק כוחות פנימיים להתמודד עם המסע.
- בניגוד לטענה שהמסעות מתמקדים בחורבן החיים היהודיים בשואה ואינם מלמדים דיים על עושר התרבות של החיים היהודיים לפנייה, התלמידים סבורים כי המסע מאפשר לראות שרידים המעידים על העולם היהודי שהיה.

- הטיעונים הבאים נגד המסע לא נבדקו ישירות במחקר זה ומוצע לבחון אותם במחקרי המשך:
- אשר לטענה כי אין הכרח במסע לפולין לצורך הנחלת זכר השואה לדור הצעיר וכי אפשר לגבש "מסע חלופי" - במחקר הנוכחי לא נבחנה יעילותו של המסע לפולין בהשוואה ל"מסע חלופי" בארץ. מדיווחי התלמידים שיצאו למסע עולה כי למדו על השואה מעבר ללימודי ההיסטוריה, בעיקר בדרכים חווייתיות כגון ביקורים במוזיאונים להנצחת השואה ועדויות ניצולי שואה.
  - לא נבדקה הטענה כי פער בין מטרות המסע לבין חוויית ה"טיול" בקרב בני הנוער עלול להוביל להתנהגות לא מתאימה בזמן המסע ולפגוע בתדמיתה של ישראל.

עוד חשוב לציין כי על פי ממצאי המחקר, התלמידים היוצאים למסע, בהשוואה לחבריהם בבית הספר שלא יוצאים, מאופיינים בין השאר בהיותם פעילים יותר מבחינה חברתית והתנדבותית ובעלי קשר משפחתי לשואה, וכן בתופעה של "בחירה עצמית חיובית". תלמידים אלו, יותר מחבריהם שלא יצאו למסע, תמכו במטרות המסע לפולין עוד לפני יציאתם. אותם תלמידים הציגו עמדות ראשוניות שציידו במטרות המסע ובחשיבותן, הביעו עניין רב יותר בנושא השואה והביעו צמא לרכוש ידע נוסף. הם חשו יותר רגשות עוצמה ופחות רגשות חולשה כלפי השואה, ותמכו יותר בעמדות דמוקרטיות ואוניברסליות ובערכים אוניברסליים. תמיכה לטענה כי מדובר ב"בחירה עצמית חיובית" עולה מהעובדה שבבתי הספר שלא הוציאו משלחות לפולין נרשמו הבדלים דומים בין תלמידים שהביעו עניין לצאת למסע לבין חבריהם שלא חשו כך. בעת בחינת ממצאי המחקר הנוכחי חשוב להביא בחשבון תופעה זו, משני טעמים עיקריים. ראשית, משום שעוצמת העמדות הראשוניות בקרב התלמידים שיצאו למסע עשויה להוביל ל"אפקט תקרה" בתשובותיהם עם שובם מהמסע. הדבר עשוי להסביר מדוע בתחומים מסוימים נרשמו שינויים מתונים בלבד בעמדות התלמידים בעקבות המסע. שנית, ממצא זה מלמד על מאפייני קבוצת התלמידים המעוניינים לצאת למסע אך הדבר נבצר מהם. תלמידים אלו מביעים עמדות דומות לעמדות חבריהם שיצאו למסע. יש לתת את הדעת על האפשרות לשתף תלמידים אלו ואחרים בפעילויות ההכנה למסע, להרחיב ולהעשיר את דרכי הוראת נושא השואה בארץ.